

Gesta

A Miskolci Egyetem Történettudományi Intézetének folyóirata

XIX. szám

Szerkesztőség

Csíki Tamás
Lengyel György
Szlávik Gábor
Tózsá-Rigó Attila

**Jubileumi kötet
a miskolci bölcsészképzés elindulásának 30.
évfordulójára**

email

tamas.csiki@uni-miskolc.hu

telefon

+36-46-565-230

ISSN 1417–2569

© Miskolci Egyetem, Történettudományi Intézet
2022

Tartalomjegyzék

Sziszkoszné Halász Dorottya: Előszó gyanánt: intézettörténet dióhéjban a30.Jubileum alkalmából 3

Tanulmányok

Süttő Szilárd: Cudar szerecsenmosdatás: ártatlan volt-e Cudar Péter? 5

Tringli István: A kúriai perben végzett idézés változásai a középkorban 23

Tózsza-Rigó Attila: Brünn,1645. Egy ostromlott város a harmincéves háború idején 32

Kerekes Endre László: A pestis Zemplén vármegyében 1770-1771-ben 50

Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár Gödöllőn. A püspök és a turanizmus 65

Rada János: „Védelmi helyzetre szorult az Egyház magában a pápai államban is”: risorgimento-képek a magyar egyházi historiográfiában 78

Csíki Tamás: Birtokpolitikai elképzelések az I. Világháború időszakában 88

Viskolcz Noémi: Családi történetek a városból. Az Esterházyak és Nagyszombat a17. században 95

Gesta műhely

Szlávik Gábor Tibor: Fejezetek az antant-ellenes oszmán dzsihád történetéből: a Szezei-csatorna ellen intézett két török–német támadás. Első rész: a Szezei-csatorna vonalának elérésért indított, német vezetésű török–arab támadás (1915.Január26.–Február4.) 105

CSALÁDI TÖRTÉNETEK A VÁROSBÓL.

AZ ESTERHÁZYAK ÉS NAGYSZOMBAT A 17. SZÁZADBAN

Viskolcz Noémi

Miskolci Egyetem, BTK, Történettudományi Intézet
3515 Miskolc-Egyetemváros
noemi.viskolcz@uni-miskolc.hu

Esztergom török kézre kerülése után Nagyszombat városa vált a katolikus egyház központjává, amikor 1543-ban az érsekség és a káptalan is ide költözött és a város gyors fejlődésnek indult.¹ A 17. század elejétől a Magyar Királyság történetében jelentős szerepet játszó Esterházy családot szoros szálak fűzték Nagyszombat városához, ezek már Esterházy Miklós gróf családfősege alatt kialakultak, de fiai, így László, majd őt követően Pál alatt is erősek maradtak. A jelenlét okai elsősorban a város katolikus intézményeiben keresendők, azon belül is a jezsuita rend által fenntartott gimnáziumban és egyetemben, amely az Esterházy család sok tagjának tanulmányi színhelyéül szolgált. Az alma materhez való ragaszkodás is indokolhatta, hogy Esterházy Pál két alapítványt is létrehozott egykori iskolájában. A városban működő vallási társulatok, kongregációk az egyetemhez hasonlóan tagjaik és támogatóik között tudhatták az Esterházyakat, akik – és közülük nyomatékosan Esterházy Pál említhető – az egyetemi-akadémiai könyvkiadásban is aktív szerepet vállaltak saját és mások műveinek kiadása révén. Az egyetem mellett kiemelkedő jelentőséggel bírt az egyetemi templom nagyszerű barokk épülete, amely az Esterházy családnak köszönhetően épült fel a 17. században, s amit évtizedekig a család temetkezőhelyeként használtak.

Az Esterházy fiúk iskolába járása Nagyszombatban

Esterházy Miklós fiai számára a jezsuita oktatásban látta a lehetőséget a megfelelő képzettség megszerzéséhez. Már a kismartoni udvarban is működött

egy a rend tagjai által vezetett iskola, de a nádor szükségesnek tartotta az intézményesített tanulmányokat.² Elképzelései szerint ennek két részből kellett állnia: egy hazai és egy külföldi szakaszból, ahogy ezt már egyik korai végrendeletében is megfogalmazta elsőszülött fiára, Istvánra vonatkozóan:

„Az után ez szerént, valamint ott Nagyszombatban tanultanak, menjenek avagy vitessenek Bécsben és ott is három vagy négy esztendőit continualván, az elő Felsőgek udvarában való járással és oskolákban. Ha azután úgy fog tetszeni néki, el hagyhatja az oskolát, úgy mindazon által, hogy ha nem tovább, két esztendeig maradjon az fejedelmek udvarában Bécsben, ott is két fő öreg ember lévén mellette.”³

Ugyanez a szándék harmadik fiát, Pált illetően is olvasható az 1641. évi végrendeletében:

„mind tizenkét esztendőös koráig ott a nagyszombati iskolában tanuljon, azután Bécsbe vihetik a tutor atyafiak, kiknek szintén úgy tartozzanak engedni, mint maguknak, s ott is mint a bátya Laczkó aszerint tanulván és költséget is állapotjához rendeltetvén..., kívánom, hogy valamíg éppen huszonegy esztendőös nem léssen, addig Isten éltetvén az iskolát el ne hagyja.”⁴

¹ A város koraiújkori történetéhez: Granasztói 2004.

² Kazy 1737: 285.; Martí 2014: 32.

³ Esterházy Miklós végrendelete, Kismarton, 1623. június 11. Idézi Martí 2014: 40.

⁴ Esterházy Miklós végrendelete, Sempete, 1641. augusztus 14. Közölte: Bubics – Merényi 1895: 271.

1. táblázat: Esterházy Pál alapítványai 1675–1701 között

Év	Kedvezményezett	Cél	Összeg
1675	Nagyszombati jezsuiták	szegény sorsú diákok jutalma	1 000 forint tőke évi 60 forint kamat használható fel
1679	Soproni jezsuiták	szegény sorsú diákok jutalma	1000 forint tőke évi 60 forint kamat használható fel
1686	Zsolnai jezsuiták	a templom és iskola támogatása	nem ismert
1700	Nagyszombati jezsuiták	a jezsuita templomban Mária szeplőtlen fogantatása tiszteletére elmondott orációk kinyomtatása és kiosztása	400 forint tőke évi 24 forint kamat használható fel
1701	Bécsi jezsuiták	a bécsi Szent István székesegyházban az uralkodó jelenlétében elmondott hasonló tartalmú orációk kinyomtatása és kiosztása	550 forint tőke évi 33 forint használható fel

Az alapismereteket tehát a nagyszombati gimnáziumban kellett elsajátítani, amely 1616-ban kezdte meg a működését és 1635-ben kiegészült a Pázmány Péter alapította két egyetemi fakultással, a teológiával és a bölcsészettel.⁵ A választás azért eshetett erre a városra, mert a nádor és családja patrónusként finanszírozta a jezsuita templom építését, ahogy erről a későbbiekben is szó lesz, illetve ide tervezte meg a család temetkezőhelyét. Esterházy Miklósnak tehát mind a négy fia itt tanult, jobban mondva itt is tanult. A legidősebb Esterházy István esetében nem ismerjük a pontos adatokat, viszont a másik három fiú esetében igen: Esterházy László 14–17 éves kora között a felsőbb osztályokat, Pál – akinek tanulmányairól naplójegyzetei is fennmaradtak – 12–16 évesen a középső és felső osztályokat, Esterházy Ferenc pedig 11–16 éves korában az összes évfolyamot itt végezte.⁶ Az apának az is fontos volt, hogy fiai idegen országban, ez esetben Bécsben is járjanak iskolába, emellett a bécsi udvart is megismerjék, több helyen tapasztalatokat szerezzenek és kapcsolatokat építsenek. A sorrend Esterházy Lászlónál megfordult, ő Bécsben kezdte, majd Nagyszombatban fejezte be tanulmányait, 1645-ben már az egyetem „*externi*” hallgatói között említik.⁷ Esterházy Pálnak 12 esztendőskora után szintén Bécsben kellett volna tanulnia, ám Grazba iratták be a *principia* évfolyamra 1647-ben, majd onnan Nagyszombatba vitték át.⁸ 1649 októberében hiába javasolta Esterházy Dániel a családfő Lászlónak,

hogy Palkónak fontosabb lenne Bécsben folytatnia a nyelvtanulást, mégis Nagyszombatban maradt.⁹ Esterházy Miklós fivérei, Dániel és Pál, abban is alkalmazkodtak az elhunyt családfő akaratához, hogy fiaikat, Tamást, Jánost, Gáspárt, Mihályt, Györgyöt és Sándort a gróf unokatestvérek mellé küldték Nagyszombatba.¹⁰

A hagyomány azonban a későbbiekben megszakadt, Esterházy Pál az 1670-es évektől a saját fiait már nem a nagyszombati gimnáziumban és egyetemen taníttatta, hanem a közelebbi Sopronban, illetve külföldön: Miklós Bécsben és Rómában, László Bécsben, Mihály és Gábor Sopronban, Bécsben és Pármában, végül József Sopronban és Bécsben járt iskolába.¹¹

A városban és az egyetemhez kötődően több vallási társulat jött létre a 17. században, ezekben az Esterházyak tevékenyen részt vettek. 1645-ben Nádasi János jezsuita atya a Sarlós Boldogasszony Társulat nevében adott ki egy elogiumot az elhunyt Esterházy Miklósról a társulat akkori elöljárója, Esterházy László kérésére.¹² A tanulmányaik alatt az Esterházy fiúk mindegyike töltött be vezető tisztségeket ezekben a sodalításokban, például Esterházy Pál ugyancsak a Sarlós Boldogasszony társulat prefektusa volt 1651-ben, öccse, Ferenc pedig 1659-ben.¹³ Aktivitásukat az Esterházy-levéltárban

⁵ A gimnázium és egyetem történetéről Szögi 2015: 11–12.

⁶ A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Adatbázis: Esterházy Pál Nr. 6577. és Esterházy Ferenc Nr. 07979. Esterházy István és László nem szerepelnek ebben az adatbázisban, hozzájuk Marti 2014: 32–34., 40. és 48.

⁷ Zsoldos 1990: 48.; Dominkovits 2009: 885.

⁸ Esterházy Pál visszaemlékezése ifjúkorára 1989: 311.

⁹ Esterházy Dániel Esterházy Lászlónak, Galánta, 1649. október 19. MNL OL P 124 Nr. 76.

¹⁰ A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Adatbázis. Esterházy György: Nr. 04424; Mihály Nr. 04488; Gáspár Nr. 04566; Esterházy Miklós végrendelete, Sempte, 1641. augusztus 14. Bubits – Merényi 1895: 271.; Esterházy Pál visszaemlékezése ifjúkorára 1989: 311.; Dominkovits 2009: 885.

¹¹ Viskolcz 2022.

¹² Nádas 1645.

¹³ Viskolcz 2007: 189.

és könyvtárban nagy számban fennmaradt társulati meghívólevelek és kiadványok is bizonyítják.¹⁴

2. táblázat: Esterházy Pál támogatásával megjelent nagyszombati egyetemi beszédek 1701–1713

Szerző, cím	Kiadás helye, éve	Könyvtár
1. Szentiványi Márton: Hungaria in immaculata conceptionem B. Mariae Virginis magnae dominae suae Credens, et jurans. ¹⁵	Nagyszombat, Andreas Hörmann, 1701.	ÖNB, OSZK, Esterházy-Bibliothek, Eisenstadt
2. [Petretics István]: Rosa sine spina ex gentilitiis Eszterhazianae Domus ceris decerpta. ¹⁶	Nagyszombat, Andreas Hörmann, 1702.	ÖNB, OSZK, Esterházy-Bibliothek, Eisenstadt
3. Mater Gratiae Seu Augusta Virgo Deipara Maria ... A Labe Originali Sermone Panegyrico vindicata. Ab uno Societatis Jesu Religioso.	Nagyszombat, Typis Academicis, 1707.	ÖNB, OSZK
4. [Újházi Gáspár]: Mulier Amicta Sole, Seu Augusta Virgo Deipara Maria ... Ab Originali macula a quodam Societatis Jesu Religioso ... vindicat.	Nagyszombat, Typis Academicis, 1708.	ÖNB, OSZK
5. Ancilla Domini a servitute peccati vindicata, seu Augusta Virgo Deipara. ¹⁷	Nagyszombat, Typis Academicis, 1709.	OSZK, Esterházy-Bibliothek, Eisenstadt
6. Vellus aureum devicto dracone divino Jasoni in praemium statutum ex gentiliis Eszterhazianae domus ceris acceptum. ¹⁸	Nagyszombat, Typis Academicis, 1711.	ÖNB, OSZK, Esterházy-Bibliothek, Eisenstadt
7. [Túróczi László]: Maria Angelorum Regina ab originali primorum parentum labe hoc titulo vindicata ¹⁹	Nagyszombat, Typis Academicis – Johann Heinrich Geich, 1711.	OSZK, Esterházy-Bibliothek, Eisenstadt
8. Maria augusta gemino Majestatis, et formae praesidio. Ab servitute originali defensa princeps libertatis.	Nagyszombat, Typis Academicis – Georg Andreas Roden, 1712.	OSZK, ELTE EK
9. [Árvai György]: Vindiciae Marianae seu Mariae deihominis mater a primigenia labe vindicata.	Nagyszombat, Typis Academicis – Georg Andreas Roden, 1713.	ÖNB, OSZK, ELTE EK

Esterházy Pál alapítványai és kiadványai Nagyszombatban

Esterházy Pál alapítványaira vonatkozóan sok adat olvasható a szakirodalomban. Az Esterházy levéltárban fennmaradt források alapján pontosítható, hogy mikor és mit alapított a herceg (1. táblázat).²⁰

Esterházy Pál mindegyik alapítványa a jezsuitákhoz kötődik, kettő közülük pedig a nagyszombatiakhoz. Kezdetben a diákok éves jutalmazására irányult az alapítói szándék, a későbbiekben pedig a legtehetségesebb diákoknak a Szeplőtlen Szűz Máriáról az egyetemi templomban december 8-án tartott beszédei kiadására. Az első nagyszombati alapítványt 1675-ben hozta létre Esterházy Pál, s az igen nagyvonalúnak nevezhető 1 000 forint tőke

éves kamatait használhatta fel az egyetem a Gríbczy Mihály rektor által kijelölt hallgatók jutalmazására, akiknek a feladatuk a humanista irodalom tanulmányozása volt, „nehogy a mecénás hiánya miatt a múzsák ellankadjanak”.²¹ A második nagyszombati alapítvány alapítólevele 1700-ból egyelőre nincs meg, fennmaradt viszont Sennyei László rektor elismervénye 400 forint átvételéről,²² valamint a kamatokból finanszírozott nyomtatott beszédek közül is jó néhány megőrződött. Ebből a szempontból különösen értékes az Osztrák Nemzeti Könyvtár (ÖNB) gyűjteménye, de a kismartoni Esterházy-könyvtárban, az ELTE Egyetemi Könyvtárában (ELTE EK) és az Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK) is őrznek példányokat. 1700 és 1713 között nyolc évből találtam meg kilenc kisnyomtatvány egy-egy példányát, s mivel nem mind

¹⁴ Az Esterházy család kongregációs tevékenységéről: Viskolcz 2007: 187–190.; Zvara 2011: 237–241.; az Esterházy Lászlónak küldött nagyszombati társulati meghívók Monok – Zvara 2020: 56–57.

¹⁵ Monok – Zvara 2020: 76.

¹⁶ Monok – Zvara 2020: 74.

¹⁷ Monok – Zvara 2020: 68.

¹⁸ Monok – Zvara 2020: 77.

¹⁹ Monok – Zvara 2020: 76–77.

²⁰ Az Esterházy-ház által létrehozott különböző alapítványok („Extract deren von den fürst Eszterhazyschen Hauß denen Jesuütern, und respective dem Publico gemachten verschiedenen Foundationen”). MNL OL P 108 Rep. 1 Fasc. M Nr. 198.

²¹ Esterházy Pál alapítólevele (külső: „Nagyszombati Academia Praemiumirol valo örökös Fundationalis levél”), Nagyszombat, 1675. január 25. MNL OL P 108 Rep. 1 Fasc. D Nr. 84. egy másik példánya MNL OL P 108 Rep. 1 Fasc. M Nr. 179.

²² Sennyei László elismervénye, Nagyszombat, 1700. július 31. MNL OL P 108 Rep. 1 Fasc. D Nr. 88.

szerepel Monok István és Zvara Edina Esterházy Pál könyvtáráról szóló könyvében, ezért az alábbi táblázatba adom közre őket (2. táblázat).

A beszédekben a szeplőtlen fogantatás („*immaculata conceptio*”) mellett kellett érvelniük a hallgatóknak, akik egyébként Szentiványi Márton kivételével nincsenek megnevezve a címlapon. A téma

közel állt Esterházy Pálhoz, maga is írt egy terjedelmes latin nyelvű művet erről 1698-ban *Speculum immaculatum* címmel.²³ Ebben és a diákbeszédek címlap előzőkén egyaránt látható az a metszet, amely a holdsarlón álló Szeplőtlen Szűzet ábrázolja, a lábai alatt a gonoszt megtestesítő sárkánnyal, felette az Atyaistennel és mellette az Esterházy hercegi címert tartó angyalokkal.

3. táblázat: Esterházy Pál Nagyszombatban kiadott művei

Kiadás éve	Kiadvány
1690	Esterházy Pál: Az egész vilagon leveo csudalatos Boldogsagos Szuez kepeinek roevideden foel tett eredeti: Mellyet sok tanuságokbol öszve szerzett, és az Aétatos hivek lölki üdvösségére ki bocsátott Galanthal Esteras Pal ... 1690. esztendőben. Nagy-Szombatban, az academiái bötükkal, 1690.
1691	Esterházy Pál: Az Boldogsagos Szuez Maria szombattya az-az minden szombat napokra valo aetatosságok. Mellyet azon Szent Szüz igaz, és buzgó hiveinek uedvoességére Szerzett Galantai Esteras Pal ... Nagy Szombatban, Friedl János, 1691.
1696	Esterházy Pál: Mennyei korona az az Az egész világon lévoe csudálatos Boldogságos Szüz kepeinek rövideden föl tett eredeti. Mellyet sok tanuságokbol oeszue szerzett, és az aetatos hivek lelki idvoességekre ki bocsatott uyonann Galanthal Esteras Pál, szentséges romai birodalombeli herczeg Magyar Országi Palatinus 1696. esztendoeben. Meg szaporittatott pedig az előbbenni, könnyu ugy hogy az Historiáknak száma Ezer Harom Száz. Nagyszombat, akadémiái ny., 1696.
1698	Andreas Brunner: Esterházy Pál (ford.): Regina Sanctorum omnium. Minden szentek királynéja Boldogságos Szüz Maria tisztelete, az az az esztendőnek minden napjaira ki-osztott szentek élete. Mellyekben foglaltatnak ugyan azon boldogságos szüznek csudálatos jó-teteményi, és hét innepei a változó sátoros innepekkal edgyütt ... a Magyar Nemzetnek nagyobb lelki vigasztalására Magyar nyelvre fordittatott és ki-bocsáttatott a Meltosagos Herczeg Eszterhasi Pál Magyar Ország Palatinussa költségével. Nagy-Szombatban, Hörmann János, 1698.
1701	Esterházy Pál: Az Boldogsagos Szuez Maria szombattya az az minden szombat napokra valo aetatosságok. Mellyet azon Szent Szüz igaz, és buzgo hiveinek uedvoességére szerzett Galantai Esteras Pal ... Nagy Szombatban, Hörmann János, 1701.
1703	Esterházy Pál: Litaniae de sanctis conversis per clarissimum sacri romani imperii principem, ac Regni Hungariae Palatinum, Paulum Estoras in peccatorum spiritualem Consolationem Compositae Anno Domini M. D. C. C. II. Tyrnaviae, per Joan. And. Hörmann, 1703.

Érdeemes megjegyezni, hogy Esterházy Pál bécsi alapítványa a nagyszombatihoz hasonló célokkal működött 1701-től, azaz a Szent István-székesegyházban elhangzott Mária-napi egyetemi beszédek adták ki a támogatásával. Az 1701–1713 közötti bő évtizedből 11 nyomtatvány maradt meg, a nagyszombatiakkal ellentétben ezekhez előlapként több metszetet is felhasználtak.²⁴ Eddig négy különbözőt találtam, köztük azt a kvalitásos rézmetszetet, amelyet az itáliai festő, Andrea Pozzo – a bécsi jezsuita egyetemi templom nagymestere a 18. század elején – készített és Serfőző Szabolcs mutatott be egy tanulmányában.²⁵ Visszatérve Nagyszombathoz, az egyetemhez köthető kiadó és nyomda számos más

Esterházy művet is gondozott. Itt Esterházy Pál saját, főként magyar nyelvű művei említhetők, de több, az Esterházy család tagjainak ajánlott kiadvány is megjelent itt. Az alábbi táblázat Esterházy Pál saját, Nagyszombatban kiadott műveit összegzi (3. táblázat). A hat mű egy kivételével magyar nyelvű és Mária tiszteletéről szólnak különböző műfaji megközelítésben, volt köztük Mária-atlasz, azaz a Mária-kegyhelyeket és képeket bemutató illusztrált kiadvány, volt áhítatok, elmélkedéseket tartalmazó mű, illetve Mária és a szentek csodáiról szóló fordítás.²⁶ A nagyszombati nyomtatványok mellett ugyanebben az időszakban Bécsben Leopold Voigt egyetemi nyomdásznál további Esterházy-művek jelentek meg, egyértelműen jelezve,

²³ Monok – Zvara 2020: 65–66.

²⁴ A 11 nyomtatvány közül hét szerepel Monok István és Zvara Edina könyvében, Monok – Zvara 2020: 71–73., 76.

²⁵ Serfőző 2014.

²⁶ Knapp – Tüskés 1994: 8–9.

hogy a szerző más piacra és más közönségnek szánta őket. A fentiekben bemutatott iskolai és saját kiadványokon túl számos író támogatott Esterházy Pál a nyomdai költségek átvállalásával. A neki szóló szerzői ajánlások általában a herceg mély vallásosságát, jámborságát és kegyességét hangsúlyozták. Mindezeket Monok István és Zvara Edina is felsorolták a könyvükben *A mecénás Esterházy Pál* című fejezetben, ezek közül a jelentősebbek alább láthatók (4. táblázat):²⁷

Az Esterházyak és a Keresztelő Szent János-templom

Az Esterházy család tehát ezer szállal kötődött Nagyszombat katolikus oktatási intézményeihez. A következőkben a Magyar Királyság legkorábbi barokk egyházi épülete, a Keresztelő Szent János-templom felépítésének az 1620-as évektől az egész századon végighúzódó fázisait mutatom be. A téma jelentős és kiaknázatlan forrásait mai a Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltárában, az Esterházy hercegi levéltárban és az ELTE Egyetem Könyvtárában őrzik, utóbbiban annak a jezsuita Dobronoki Györgynek a naplóját, aki feljegyzéseiben számos részletet rögzített az építkezésről.²⁸ A nagyszombati jezsuita kollégium vonatkozó iratait egyébként Ján Dubnický 1948-ban egy szlovák nyelvű monográfiában feldolgozta, de sok forrás nem került a látószögébe, illetve csak kivonatolta a legfontosabbakat.²⁹ A témát magyar kutatók is érintették már, Galavics Géza, Báthory Orsolya és Kádár Zsófia tanulmányai említhetők.³⁰

A Keresztelő Szent János templom a korabeli forrásokban sokféle megnevezéssel szerepel, hívják akadémiai, egyetemi vagy jezsuita templomnak is. A reformáció előtt eredetileg dominikánus templom erősen leromlott állapotba került az 1610-es évekre, amikor is Forgách Ferenc érseksége alatt a jezsuitáké lett. 1626-tól a közeli Galántán lakó Esterházy Dániel próbált támogatókat keresni az újjáépítéshez, kevés sikerrel, végül a jezsuiták Dániel fivérében, a nádor Esterházy Miklósban találták meg a fő és – ami lényegesebb – elhivatott patrónust. Ennek oka abban keresendő, hogy családi kriptá híján

Esterházy ide temettette első feleségét, Dersffy Orsolyát, tehát érzelmi szálak fűzték a templomhoz.³¹

Az építkezés 1629-ben indult, a lebonyolítást a kitűnő gyakorlati érzékkel rendelkező jezsuita atyára, Dobronoki Györgyre bízták („*praefectus fabricae*”).³² A szerződést egy Anton nevű kőművessel Esterházy Miklós kötötte, ebben még ekkor az állt, hogy a tornyot és a szentélyt meghagyják. Négy hónappal később egy személyes látogatás során azonban úgy találta a nádor, hogy az épülő hajó és a szentély nem képeznek szerves egységet, így a régi részeket lebontották. Az új szerződés 1630. június 15-én született, amely tartalmazza az elvégzendő feladatokat és a templom méreteit.³³ Az ellenőrzést Esterházy Dániel végezte, aki rendszeresen tájékoztatta Miklóst az építkezés előrehaladtáról, de a nádor maga is megtekintette időnként a munkálatokat, ahogy erről 1636-ban feleségének, Nyáry Krisztinának is beszámolt:

4. táblázat: Esterházy Pálnak ajánlott jelentősebb nagyszombati kiadványok

1681	Csete István: <i>Duodecim Stephani heroes Hungariae</i> . Nagyszombat, 1681.
1694	Koller Ferenc: <i>Vox clamantis in deserto, seu S. Joannes Baptista orator efficax</i> . Tyrnaviae, 1681.
1701	Illyés András: <i>Keresztyeni jóságos cselekedeteknek, és telketességnek gyakorlatossága</i> , Nagyszombat, 1701.
1703	Sebacher, Joannes a Capistrano: <i>Der zum vierten erbaute Tempel Salomon, das ist: Heochst-Schuldigst-Demeuthige Danch-Lob-Ehr Und Dedications-Predig, Von der Zum Vierten Heochst-Kostbar von Ihro Hoch-Feurst: Durchleucht Paulo Esterhasy Erbauten Kirchen desz weit-bereuhmten Gnaden-Orths Maria Auf der Haydt Hinter dem Vngerischen See-Feorto</i> . Tyrnaviae, 1703.

„*Én tegnap térek meg Nagyszombatból Istennek hála jó egészségben, megnézvén ott való épületemet is, de még ez esztendőben nem fog meg lehetni a megszentelése, egyébaránt az öreg botot szombaton végezték el. kin kívül még tíz bót vagyon melleleg készen. Nagy épület, s ha megkészsülhet, igen szép is lesz.*”³⁴

²⁷ Monok – Zvara 2020: 68–78.

²⁸ Dobronoki György diáriuma.

²⁹ Dubnický 1948.

³⁰ Galavics 2001; Báthory 2001; Kádár 2011.

³¹ Báthory 2011: 387–388.

³² Dobronoki György diáriuma: 25–26.; Báthory 2001: 374.; Kádár 2011: 384.

³³ Anton mester konvenciója (külteten: „*Conventio cum M. Antoni in aedificio templi*”), 1630. június 15. MNL OL MKA E 152 Irreg. Coll. Tyrn. 14.t. 7.sz., közölte Dubnický 1948: 48.

³⁴ Esterházy Miklós Nyáry Krisztinának, Pozsony, 1636. szeptember 2. Merényi 1901: 508.

Dobronoki György is feljegyezte a naplójába a nádor augusztus 30-iki látogatását, amikor a rektorral és a káptalan néhány tagjával együtt megnézte az építkezést abból az alkalomból, hogy a templomhajó elkészült. Esterházy ekkor 1 000 forintot adott át Dobronokinak a folytatáshoz.³⁵ A mély vallásosság és kegyesség kifejezésén és a jezsuiták támogatásának szándékán túl személyes indokok is vezérelték Esterházyt a templom felépítésében: egy méltó temetkezési hely létrehozásának a szándéka. Ennek megfelelően a szentély alatt alakították ki az Esterházyak családi kriptáját. Magáról az épületről elmondható, hogy látványos két tornyával, nagyszabású és modern koncepciója alapján a bécsi jezsuita egyetemi templom méltó párja lett.³⁶ Az ereje teljében lévő Esterházy család így hangsúlyosan volt jelen egy olyan városban, amelyet a magyar katolikus egyház központjaként kis Rómának is neveztek a korban. Esterházy Miklós nádor mindezzel nagy vetélytársa, Pázmány Péter terepén hozott létre marandó és reprezentatív emlékművet.³⁷ Királyi helytartóként rangban az esztergomi érsek felett állt, nem véletlen, hogy az 1638. évi nemzeti zsinathoz írt emlékiratában – annak ellenére, hogy nem volt illetékessége – javaslatokat tett a katolikuság megerősítése érdekében.³⁸

A Keresztelő Szent János-templom felszentelése egy nagy ünnepségsorozat kísérte 1637. augusztus 29. és szeptember 2. között, amelyen Esterházy Miklós is részt vett a családjával együtt. Már a második napon az Esterházyak kerültek előtérbe, a három fivér, Miklós, Dániel és Pál korábban Kismartonban és Nagyszombatban eltemetett hat gyermekét helyezték végső nyugalomra az új templomban. Az augusztus 30-án este elkezdődött szertartások 31-én reggel folytatódtak, amikor is a szentélyben egy fából ácsolt és festők által kifestett virágos kertben állították fel a kis koporsókat, mellettük pedig angyalnak öltözött gyermekek álltak fáklyákkal.³⁹ A templom azonban még korántsem volt készen sem 1637-ben, sem Esterházy Miklós halálakor 1645-ben. A megmaradt számadások alapján Kazy

Ferenc és nyomában Frankl Vilmos a nádor építkezésekkel kapcsolatos költségeit 80 000 forintra becsülték.⁴⁰ A nádor Semptén 1641-ben kelt végrendeletében kötelezte utódait az épület befejezésére. Ehhez megfelelő forrásokat is rendelt a kismartoni és fraknoi uradalmak bevételeiből, sőt, 4 000 forintot külön is hagyott a jezsuitákra.⁴¹ Emellett ingatlanvagyonuk gyarapításában is jelentős segítséget nyújtott a rendnek, élve nádori adományozási jogával. Amikor egy a városhoz közel fekvő értékes (pozsony)fehéregyházi birtok 1628-ban a kincstárra szállt – mivel egy 1608-as törvény szerint a jezsuiták nem bírhattak ingatlanokat –, azt Esterházy a fivérének, Dánielnek adományozta, aki egy hónappal később 3 000 forintért elzálogosította a nagyszombati jezsuitáknak. A kis birtokot rekreációra, gazdálkodásra használták a rend tagjai.⁴²

A Keresztelő Szent János-templom homlokzata egy felirat formájában ma is őrzi Esterházy Miklós gróf nevét és a kriptában is látható egy márványtábla, amely őt alapítóként méltatja. A jezsuiták a rendtörténetükben részletesen megemlékeztek Esterházy támogatásáról és az egyetemalapító Pázmány Péter esztergomi érsekkel helyezték egy sorba.⁴³ Nem csoda, hiszen ahol a jezsuiták nem rendelkeztek saját templommal, mint például Pozsonyban, ott nehézségekbe ütközött nemcsak a hívek lelki gondozása, prédikáció tartása, de még a rendtagok eltemetése is. Nagyszombatban Esterházy Miklósnak köszönhetően elhárult ez az akadály.

Esterházy Miklós fiai, László és Pál, tovább támogatták az építkezést, Esterházy László 1650–1652 között 3 000 forintot adott erre a célra.⁴⁴ A munkálatok még a 17. század végén is folytak. 1690-ben Esterházy Pál arról levelezett Szentiványi Márton rektorral, hogy a templom homlokzatára milyen szobrok kerüljenek. Szentiványi kettő, 12 szoborból álló listát mellékelte a nádornak, hogy ő válasszon közülük (5. táblázat):⁴⁵

³⁵ Dobronoki György diáriuma: 43.

³⁶ Galavics 2001: 317–318.

³⁷ Pálffy 2022. Köszönöm Pálffy Géának, hogy betekintést nyújtott megjelenés előtt álló kéziratába.

³⁸ Tusor 2020.

³⁹ Dobronoki György diáriuma: 115.; Báthory 2001: 390.

⁴⁰ Kazy 1737: 271.; Frankl 1872: 227–231.

⁴¹ Esterházy Miklós végrendelete, Sempte, 1641. augusztus 14. Bubits – Merényi 1895: 266–267.

⁴² Frankl 1872: 223–224. Az adománylevelek eredetije: Esterházy Miklós adománya Esterházy Dánielnek, Pozsony, 1628.

december 3. MNL OL MKA E 152 Acta Jesuitica, Coll. Tyrn. Fasc. 31. Nr. 1. Esterházy Dániel záloglevele a nagyszombati jezsuitáknak, Kismarton, 1629. január 2. MNL OL E 152 Coll. Tyrn. Fasc. 31. Nr. 3.

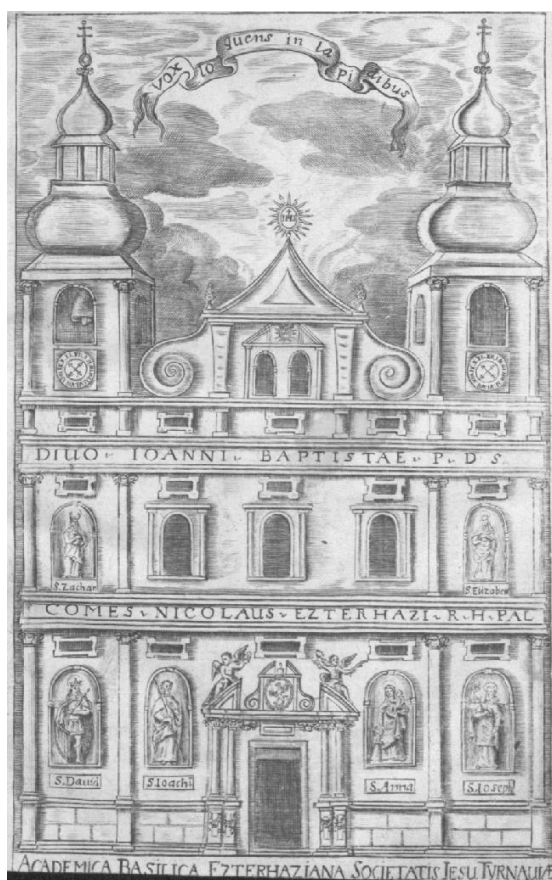
⁴³ Litterae annuae provinciae Austriae 1637. ÖNB, Cod. 12034 f.71.

⁴⁴ Esterházy László adománya 1650–1652, MNL OL MKA, E 152 Acta Jesuitica, Coll. Tyrn. Fasc. 10. f.186–186.

⁴⁵ Szentiványi Márton Esterházy Pálnak, Nagyszombat, 1690. július 2. MNL OL P 125 Nr. 3997.a.

5. táblázat: A Szentiványi Márton által megküldött két szoborcsoport listája

1. Beatissima Virgo	1. S. Nicolaus
2. S. Josephus	2. S. Paulus
3. S. Joachim	3. S. Petrus
4. S. Anna	4. S. Ladislaus
5. S. Zacharias	5. S. Stephanus Rex
6. S. Elisabeth	6. S. Adalbertus
7. S. David Rex	7. S. Gerardus
8. S. Simeon	8. S. Josephus
9. S. Jacobus Frater Domini	9. S. Emericus
10. S. Joannis Evangelista	10. S. Casimirus
11. S. Jacobus minor	11. S. Stephanus protomartyr
12. S. Ignatius SJ Fundator	12. S. Xaverius

1. kép: A nagyszombati Keresztelő Szent János-templom (ismeretlen metszete a *Calendarium Tyrnaviense* 1692. évi példányában)

Egy négy évvel későbbi levélben Szentiványi már a készülő szobrokról tudósította Esterházy Pált, amelyeknél véleménye szerint harmóniájukban és eleganciájukban nincs szebb a királyságban.⁴⁶ Bár a

herceg válasza nem maradt meg, a korabeli metszet és a ma is meglévő szobrok egyértelművé teszik, hogy az első koncepció valósult meg.

A templom bejárata felett Szűz Mária szülei, Szent Joachim és Szent Anna, mellettük egyik oldalról Dávid király, illetve Szent József látható, felettük pedig Szent Zachariás és Szent Erzsébet. Az oldalhomlokzatra pedig János evangélista és testvére, idősebb Jakab, valamint két apostol Szent Simon és Szent Jakab szobrai kerültek. A listán szereplő Szűz Mária és a rendalapító Loyolai Szent Ignác figurái viszont hiányoznak a homlokzatról, jobban mondva hely sincs nekik kialakítva, valószínűleg kimaradtak a végleges változatból. Hámori Katalin disszertációjában azt a megállapítást tette, hogy a homokkőből faragott és fülkébe állított életnagyságú szobrok „dinamikus beállításra, realiztikus megformálásra és virtuóz faragásmódja egyedülállóan magas kvalitást képvisel a 17. századi magyarországi szobrászatban.”⁴⁷ Ő és más kutatók is bécsi művészt sejtenek kivitelezőként. A forrásokban még nem akadtam a szobrász nevére, de az időkor szűkítése és a megbízói kör azonosítása közelebb vihet a megoldáshoz. Ma az egykori tíz szoborból nyolc van meg, az első szinten lévő Szent Zachariás és Szent Erzsébet már a 19. század közepén sem álltak homlokzati fülkében a korabeli fotó tanúsága szerint.

Az új templom azonban nemcsak a jezsuita rend és az új egyetem szakrális központjaként szolgált, hanem az Esterházy család mauzóleumaként is. Esterházy Miklós nádor immár olyan ranggal és hírnévvel rendelkezett, amely egy a család Pozsony megyei ősi földjeihez közel fekvő városban új egyház emelését és egyben új reprezentatív családi temetkezőhely kialakítását is lehetővé tette. Már említettem, hogy 1637-ben itt helyezték el az Esterházyk gyermekeit, s aztán ide temették a nádor legidősebb fiát, Esterházy Istvánt, feleségét, Nyáry Krisztinát, s őt magát is 1645 decemberében. Esterházy Miklóst követően a legismertebb nagyszabású temetést az 1652-ben csatában elesett Esterházy Lászlónak és három unokatestvérének rendezték. Esterházy Pál azonban felülírta édesapja elképzelését és a fő rezidenciája mellett, a kismartoni ferences kolostorban alakíttatott ki egy dinasztikus temetkezőhelyet, azonban szülei és testvérei emléket

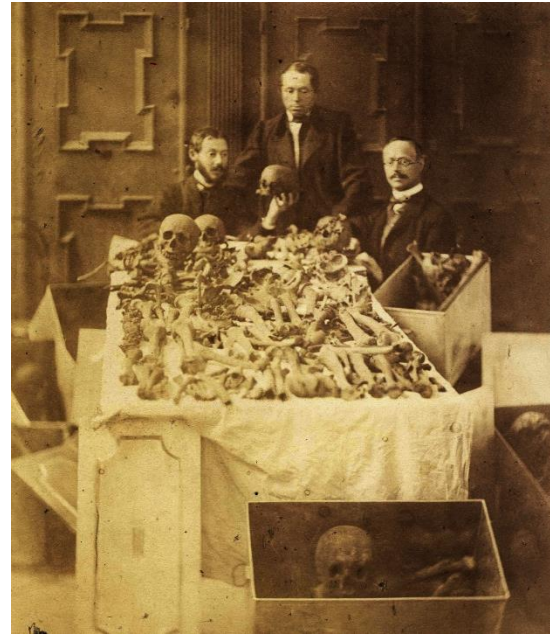
⁴⁶ Szentiványi Márton Esterházy Pálnak, Nagyszombat, 1694. január 27. MNL OL P 125 Nr. 3998.

⁴⁷ Hámori 2014: 13.

Nagyszombatban is ápolni kívánta, így édesapjának egy márványtáblát állíttatott a kriptá lejárataánál.⁴⁸

A 18. században Nagyszombat jelentősége csökkenni kezdett az egyetem karainak Budára költözésével és a vallási rendek feloszlásával. Az elhagyott épületeket az invalidusok kapták meg. Valószínűleg maguk az Esterházyak is elfeledtek az ősök temetkezőhelyéről, mígnem 1864-ben Ignaz Fuchshuber, a nagyszombati hadirokkant ház lelkipásztora egy levelet írt Esterházy Pál Antalnak. Ebben hiteles források alapján számolt be a hercegnek a Keresztelő Szent János-templom jelentőségéről az Esterházyak vonatkozásában és az általa tapasztaltakról. Ez utóbbiak különösen érdekesek a számunkra, ugyanis Fuchshuber a lelkipásztori szolgálata során megvizsgálta a kriptát. Az Esterházy Pál-féle márványtáblát már nem találta, ellenben hét cinkoporsót látott károsodott állapotban, bennük és körülöttük pedig szétszórva emberi csontokat. Úgy tudta, hogy Napóleon francia csapatai az 1809-iki asperni csata után hadikórháznak használták az épületet, s ekkor a kriptát is feldúlták. Fuchshuber rendbe hozta a kriptá környezetét, s egyben felajánlotta a szolgálatait a hercegnek.⁴⁹ Esterházy Pál Antal ekkor elhatározta a temetkezőhely teljes restaurálását, amely 1864–1865 folyamán meg is történt. A legjelentősebb lépés történeti szempontból az volt, hogy a bécsi Allgemeines Krankenhaus egyik orvosa – akinek csak a vezetékneve ismert az iratokból, Langnak hívták – agnoszkálta a csontokat, mesteremberekkel helyreállíttatták a cinkoporsókat, eközben lejegyezték a rajtuk lévő feliratokat.⁵⁰ Ezek szerint a hét szarkofágban a következők nyugodtak: Esterházy Miklós, Dersffy Orsolya, Nyáry Krisztina, Esterházy László, Esterházy István, Thurzó Erzsébet, valamint a hetedikben gyermekcsontok, továbbá a kriptában mások maradványai is voltak, akiket a források alapján Esterházy Dániel (†1654), Esterházy Pál (†1664), Esterházy Sándor (†1681) és Ocskay Imre (†1656) személyében azonosítottak.⁵¹ A helyreállítás során fényképek is készültek, az egyik három férfit és az előttük felhalmozott csontmaradványokat ábrázolják, ők feltehetőleg Lang doktor, Fuchshuber plébános és az Esterházyak tisztviselője, Vincent Dankh. A többi felvé-

tel a Keresztelő Szent János templomot mutatja kívülről és belülről, feltehetőleg ezek a létező legrégebbi fotók az épületről (2–4. kép).

2. kép: a vizsgálatot végzők a csontokkal (1865)

A kriptáról a 20. század elején és 1970-ben is készültek fotók, az utóbbiakon a koporsók már nem láthatók, csak a szétdobált csontok, tudomásom szerint ma már azok sincsenek meg.⁵²

*

Az Esterházy család jelentős szerepet játszott Nagyszombat városa és oktatási intézményei történetében és fejlődésében a 17. században. A két Esterházy-nádor, Miklós és Pál támogatásával a jezsuita rend olyan reprezentatív és látványos módon tudott megjelenni a város szellemi és fizikai terében, mint kevés más magyar városban ebben az időszakban. A segítség kölcsönös volt: az Esterházy-birtokokon működő jezsuita missziók hatékonyan támogatták a földesúri ellenreformációt és templomukban fő helyet biztosítottak a dinasztia mauzóleumának.

⁴⁸ Viskolcz 2010: 246.; Esterházy Miklós temetésére újabban: Duchoňová – Martí 2022.

⁴⁹ Ignaz Fuchshuber Esterházy Pál Antalnak, dátum nélkül [1864], MNL OL P 108 Rep. 1 Fasc. M Nr. 198 et F/1.

⁵⁰ Ignaz Fuchshuber („K.K. Invalidenhaus Seelsorger”), Vincent Dankh („Fürstlich Esterházyischer Rechnungsrat”) és Dr. T. Lang („Assistenzarzt im K.K. Allgemeinen Krankenhaus zu

Wien”) jelentése az anatómiai vizsgálatokról, Nagyszombat, 1865. július 2. MNL OL P 108 Rep. 1 Fasc. M Nr. 198 et F.

⁵¹ Ignaz Fuchshuber Esterházy Pál Antalnak, Nagyszombat, 1865. október 11. MNL OL P 108 Rep. 1 Fasc. M Nr. 198 et F/34.

⁵² A fotókat közölte Duchoňová 2017: 469–471.

3. kép: a Keresztelő Szent János-templom homlokzata (1865)

4. kép: a Keresztelő Szent János-templom belülről (1865)

Források

Dobronoki György diáriuma. ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Collectio Prayana. Vol. 30.

(https://library.hungaricana.hu/hu/view/B2_Col1_Pray_030_1/?pg=4&layout=s – Letöltés: 2022. november 3.)

Litterae annuae provinciae Austriae Societatis Jesu anno 1637. Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Sign. Cod. 12034.

A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Adatbázis. Kiad. Fazekas István. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/JezsuitaGimnaziumokDiakjai_2_Nagyszombat/?pg=0&layout=s - Letöltés: 2022. szeptember 22.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Esterházy hercegi család levéltára

P 108 Repositoryum

P 124 Esterházy László iratai

P 125 Esterházy Pál iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Magyar Kamara Archivuma

E 152 Acta Jesuitica

Hivatkozott irodalom

Báthory Orsolya 2001: Dobronoki György S. J. latin nyelvű diáriuma. In: Hargittay Emil (szerk.): Pázmány Péter és kora. Piliscsaba, 372–394.

Bubics Zsigmond – Merényi Lajos 1895: Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713. Budapest (Magyar Történelmi Életrajzok)

Dominkovits Péter 2009: Gróf Esterházy László, Sopron vármegye főispánja. Századok (143.) 883–903.

Dubnický, Jaroslav 1948: Ranobarokový univerzitný kostol v Trnave. Bratislava.

Duchoňová, Diana 2017: Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť. Bratislava.

Duchoňová, Diana – Martí Tibor 2022: Az Esterházy család hatalmi reprezentációjához: Esterházy Miklós nádor temetésére meghívott személyek jegyzéke. Arrabona. Regionális Tudományos Évkönyv 57–96.

Frankl Vilmos 1872: Pázmány Péter és kora. III. kötet (1632–1637). Pest.

- Esterházy Pál visszaemlékezése ifjúkorára 1989. In: Héjjas Eszter, Iványi Emma, Hausner Gábor (kiad.): Esterházy Pál: Mars Hungaricus. Budapest (Zrínyi könyvtár 3.), 311–317.
- Galavics Géza 2001: Barokk. In: Galavics Géza, Mikó Árpád, Marosi Ernő, Wehli Tünde (szerk.): Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig. Budapest, 731–441.
- Granasztói György 2004: A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711. Budapest.
- Hámori Katalin 2014: Georg Raphael Donner hatása a magyar szobrászatra. Művészettörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. (Ph.D. disszertáció), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Kádár Zsófia 2011: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640). Dobronoki György SJ superiorsága. Soproni Szemle (65.) 381–402.
- Kazy Franciscus 1737: Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Tyrnaviae.
- Martí Tibor 2014: Gróf Esterházy László (1626–1652). (Ph.D. disszertáció) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba.
- Knapp Éva – Tüskés Gábor 1994: Kísérőtanulmány. In: Esterházy Pál: Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föltett eredeti. Nagyszombat, 1690, faksimile kiadás. Budapest (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 30).
- Merényi Lajos 1901: Eszterházy Miklós újabb levelei Nyári Krisztinához. 2. közlemény. Történelmi Tár (2.) 481–512.
- Monok István – Zvara Edina 2020: Esterhasiana Bibliotheca. A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója. Budapest (Esterhazyana).
- Nádasi János 1645: Imago elogio adumbrata. Excellentissimi, ac illustrissimi comitis Nicolai Eszterhazi... imago elogiai adumbrata, et a Mariano Coll. S.J. Tyrnaviae Beatiss. V. Matris Visitantis Parthenio... Viennae Austriae.
- Pálffy Géza 2022: Királyi helytartó vagy nádor? Pázmány Péter és Esterházy Miklós konfliktusának gyökereiről (kézirat, megjelenés előtt).
- Serfőző Szabolcs 2014: Győztes Immaculata Esterházy-címerrel, Andrea Pozzo rézmetszete Esterházy Pál herceg számára. Ars Hungarica (40.) 169–175.
- Szögi László 2015: Az Eötvös Loránd Egyetem története képekben. Budapest.
- Tusor Péter 2020: Esterházy Miklós nádor és az 1638. évi nemzeti zsinat. Egyháztörténeti Szemle (21.) 40–63.
- Viskolcz Noémi 2007: 17. századi ismeretlen hazai kisnyomatványok a Magyar Országos Levéltárból. Magyar Könyvszemle 123. (2007) 185–199.
- Viskolcz Noémi 2022: Papi szemináriumok és Ritterakadémiák. Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665–1705). (Közlésre elfogadva, megjelenés előtt)
- Viskolcz Noémi (2010): Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században. Művészettörténeti Értesítő (59.) 245–269.
- Zvara Edina 2011: 18. századi ismeretlen társulati kiadványok a kismartoni Esterházy-könyvtárból, pótlások az RMNY-hez. In: Simon Melinda, Perger Péter (szerk.): Crescit eundo. Tisztelgő tanulmányok V. Ecsedy Judit 65. születésnapjára. Budapest (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei), 237–241.
- Zsoldos Attila 1990: Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701. Budapest (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 11.)